

Mirjana Popović
Filozofski fakultet Nikšić
Crna Gora

RODNA DIMENZIJA RAZVOJA PREDUZETNIŠTVA U POSTSOCIJALISTIČKOJ CRNOJ GORI

GENDER DIMENSION OF THE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT
IN THE POST-SOCIALIST MONTENEGRO

ABSTRACT The process of learning and searching for the answers about the main part of some social situation at the epistemological and methodological level, becomes more complicated for an other aspect. It means that gender and fertility can be considered as a new paradigm in addition to this fundamental one-consisting of class and race. If the socialist society defined itself (through an ideology) as a society of the equality, it means that it was completely unnatural that in that kind of relationship, women collectively expressed their dissatisfaction. We can say that one montenegrin woman is: obedient, altruist, faithful, diligent, patient, inert and that all of these qualities make her' female nature'. Woman in Montenegro has been successfully prepared for her role in the private sphere only, because values that are included in her gender habitus are not functional in the public sphere.

Key words: gender, woman, female nature, the public sphere.

APSTRAKT Proces saznavanja i traganja za odgovorima o suštini određene društvene situacije na epistemološko metodološkom nivou postaje složeniji za još jedan aspekt. Naime, rod i rodnost se mogu posmatrati kao nova paradigma pored dosad fundamentalnih paradigmi klase i rase. Ako je socijalističko društvo samo sebe, kroz ideologiju, definisalo kao društvo jednakosti onda je bilo potpuno neprirodno da u takvoj konstelaciji odnosa žene na nivou kolektiviteta izraze svoje nezadovoljstvo. Za crnogorsku ženu vezuju osobine kao što su: poslušnost, altruizam, vjernost, marljivost, strpljenje, pasivnost i one čine njenu „žensku prirodu“. Žena se u Crnoj Gori uspješno priprema za vršenje uloga vezanih isključivo za sferu privatnosti, jer vrijednosti koje se „unose“ u njen rodni habitus nijesu funkcionalne u sferi javnosti.

Ključne riječi: rod, žena, ženska priroda, javna sfera.

Na talasu feminističkog pokreta za realizaciju prava žena u sociološkoj teorijskoj misli uvedena je kvalitativno drugačija perspektiva gledanja na društvo i društvene fenomene pored ostalih na rad, svojinu, preduzetništvo, od do tada preovlađujućeg muskulinizma sociološkog diskursa (Papić, 1997.). Naime, proces saznavanja i traganja za odgovorima o suštini određene društvene situacije na epistemološko metodološkom nivou postaje složeniji za još jedan aspekt, jer „rod i rodnost se mogu posmatrati kao nova paradigma koja, pored dosad fundamentalnih paradigmi klase i rase, donosi treću odrednicu – rod“ (Sociološki leksikon, 2007: 498).

Rod je konstrukt „muškosti“ i „ženskosti“ koji ima društveni, politički, obrazovni što je važno ekonomski kontekst koji se ispoljava kako u javnom tako i u privatnom životu. Rod je proizvod društva i kulture odnosno rod su

zadaci i uloge koje se unaprijed dodjeljuju ženama i muškarcima, određeni stavovi i ponašanja koja im se nameću, koji su naučeni i koji se mogu mijenjati. Rod je jedna od najznačajnijih dimenzija čovjekovog identiteta. Rod nije samo karakteristika pojedinca kao individue, rod se javlja na svim nivoima društvene strukture, odnosno „rod je jedno od načela organizacije društvenog života koje uslovljava naše identitete i koncepte o sebi, strukture i interakcije, temelj na kojem su razmješteni društvena moć i resursi.“

Po mišljenju mnogih teoretičara, jugoslovenski model, pa prema tome i model socijalizma u Crnoj Gori bio je drugačiji u poređenju sa ostatkom Istočne Evrope, koja je socijalistički poredak gradila i održavala pod patronatom bivšeg SSSR. Sistem socijalističkog uređenja u Crnoj Gori bio je model „političkog društva“ (Lazić, 1994), karakterisao ga je izrazito visok stepen dominacije ideologije u svim sferama društva (Lazić 1994, Pečujlić 1980), odnosno to je bilo društvo koje je egzistiralo u čisto ideološkom ključu, na vrijednostima kolektivizma. Takođe, jedna od osnovnih karakteristika ovog društva bio je i etatizam, koji je bio kardinalna podloga održavanju političke države i njene snažne birokratske aparature koja je prožimala cjelokupan društveni organizam brinući se da se reprodukcija ideološke matrice kao temeljnog društvenog procesa kontinuirano obnavlja.

Socijalizam je u Crnoj Gori pokrenuo nekoliko značajnih društvenih procesa koji su imali značajan uticaj na položaj žene. Ti procesi su:

- ubrzan rad na procesu industrijalizacije i urbanizacije društva koji je definisan kao prioritetan u svjetlu vrijednosti socijalizma i socijalističke revolucije. Ovi procesi su imali izuzetan uticaj na porodicu, a samim tim i na položaj žene. Porodica se u uslovima socijalističke izgradnje kao društvena grupa transformisala iz proširene, tradicionalne u funkcionalnu, nukleus porodicu;
- zahvaljujući procesima industrijalizacije i urbanizacije žena počinje da se uključuje u sferu plaćenog rada. Sa razvojem industrije javljaju se i različite mogućnosti za „bijeg“ žene iz privatne sfere međutim, suštinski se ništa nije promijenilo, jer su „putevi bijega“ iz privatnosti postali putevi integracije žene u novi, tehnički i ekonomski usavršeni patrijarhat. Put izlaska žene na tržište nije bio tako „jednostavan kao muškarca. Žena je pokušaj osvajanja slobode morala da plati dvostruko“ (A. Milić, 1994: 16) i to: (1) nad eksploatacijom na radu jer njen rad *a priori* manje vrijedi od rada muškarca i (2) diskriminacijom i moralnom degradacijom jer se usudila „odroditi“ od „jedine, isključive i primarne uloge koja joj se priznaje – da rađa i odgaja djecu“ (A. Milić, isto);
- razvoj sistema obrazovanja koji je prepoznat kao neophodan element u daljem društvenom napretku i kao jedan od „najsigurnijih puteva“ za ulazak u javnu sferu i svijet plaćenog rada;
- razvoj pravne regulative;
- ideologija, odnosno egalitarizam kao temeljna vrijednosna kategorija socijalizma.

Međutim, ovi društveni procesi iako u jednoj dimenziji označeni kao pozitivni, iz drugog ugla oni se mogu posmatrati kao procesi koji su donijeli čitav niz „društvenih nevolja“ ženama u socijalizmu. Ako je socijalističko društvo samo sebe, kroz ideologiju, definisalo kao društvo jednakosti onda je potpuno je neprirodno da u takvoj konstelaciji odnosa žene na nivou kolektiviteta izraze svoje nezadovoljstvo. Ideologija se tako pojavljuje kao klopka „zahvaljujući“ kojoj su žene bez pogovora prihvatile ideju o jednakosti zavarane „darovima“ socijalizma. Kroz isticanje principa jednakosti koji je u prvom redu izjednačavao muškarce i žene kao pripadnike radničke klase, žene su prihvatile homogenost koja je prividno izbrisala razlike na nivou obrazovanja, ekonomskog položaja, vjerske i etičke pripadnosti. Na prostoru bivše Jugoslavije na snagu će stupiti komunistička verzija patrijahata (A. Milić, 1994).

I danas immanentan dio rodnog habitusa u Crnoj Gori, na žalost, čine tradicionalne vrijednosti, običaji i mitovi. Forme rodnih habitusa se pune tradicionalnim vrijednostima u onom dinamikom koja zavisi od stepena ostvarene demokratičnosti i slobode, odnosno zavisno od toga koliko su i ličnost žene, i ličnost muškarca u stanju da se izdignu iznad kolektivnog „ja“ što u Crnoj Gori zavisi od regiona do regiona. (V. Vujačić). Jedna od osnovnih karakteristika crnogorskog društva po Vujačiću jeste fenomen „precedencije“ muškarca u društvenom životu u svim njegovim dimenzijama i formama, odnosno savremeno crnogorskog društvo je „muškocentrično očuvano društvo, društvo s kraja na kraj organizovano po principu muškosti“ (M. Filipović, 19 str.). Tradicionalne crnogorske vrijednosti se iskazuju kroz etiku junaštva, slobode i ambivalentnog odnos prema ženi (žena kao supruga, žena kao majka, žena kao sestra, žena kao kćerka), pa se za crnogorsku ženu vezuju osobine kao što su: poslušnost, altruizam, vjernost, marljivost, strpljenje, pasivnost (V. Vujačić, 1980, M. Filipović, 2003). Ove vrijednosti čine njenu „žensku prirodu“ i daju osnovu legitimitetu njene rodne (ne) ravnopravnosti. Interiorizujući ove vrijednosti kroz proces socijalizacije, žena se uspješno priprema za vršenje uloga vezanih isključivo za sferu privatnosti, jer vrijednosti koje se „unose“ u njen rodni habitus nijesu funkcionalne u sferi javnosti u sferi razvoja preduzetništva.

Naravno, u postsocijalističkoj Crnoj Gori desile su se i neke pozitivne promjene, jedna od njih je svakako primjetano visok procenat uključivanja žena u proces obrazovanja na svim nivoima. Prema popisu iz 2011 postdiplomske magistarske studije završilo je 52,4% muškaraca i 47,6% žena, dok je čak po novom Bolonjskom sistemu master studije završilo 38,4 % muškaraca i 61,6% žena. Međutim sa druge strane dešavaju se procesi kao što su: feminizacija određenih profesija i opredjeljivanje žena za takozvane semi – profesije koje im obezbjeđuju uspostavljanje ravnoteže između dvostrukih društvenih uloga (uloga majke, supruge i uloga žene zaposlene u javnom sektoru odnosno preduzetnice). Kako pokazuju podaci kolege Čeranića među preduzetnicima značajno veći udio čine muškarci (63,9%), žena je (35,5%). Žene imaju manje pristupa ključnim resursima, podršci i informacijama koje su neophodne za započinjanje novog biznisa. Navela bih primjer razlike u odnosu običajnog i pozitivnog pra-

va kada je riječ o nasljeđivanju imovine u odnosu na žensku djecu. Od žena se u Crnoj Gori još uvijek očekuje da se odreknu prava nasljedstva očevine u korist muških potomaka u porodici što automatski povlači činjenicu da žene nemaju adekvatnu ekonomsku potporu da uđu u proces preduzetništva, odnosno da ostvare sopstveni biznis.

U firmama koje imaju do 5 zaposlenih, čak 43,2% su vlasnici ili upravljači žene, dok taj procenata kod muškaraca iznosi 18%. U svim ostalim preduzećima koja zapošljavaju preko 5 radnika taj broj je u znatno većem procentu na strani muškaraca.

Takođe, pol se pokazao kao značajan faktor diferencijacije i kad je u pitanju vrsta djelatnosti preduzeća. Mnogo veći broj osoba ženskog pola vlasnik i/ili rukovodilac firme u oblasti trgovine (64% žena, naspram 32,7% muškaraca), dok u gotovo svim ostalim privrednim granama dominiraju muškarci. Ovi rezultati nam pokazuju da su žene pretežno zastupljene u pojedinim „ženskim“ poslovima koji zahtijevaju manji fizički napor i veći smisao za estetiku, kao npr: cvjećare, butici, parfimerije, apoteke itd.

Žene dominiraju u onim oblastim (trgovina na malo) gdje su mogućnosti ostvarivanja novčane dobiti manje i gdje nijesu potrebna veća novčana sredstva za pokretanje posla. Ove firme u znatno manjem procentu mogu biti firme rasta nego one koje imaju veću mogućnost dobiti i čiji je osnivački kapital veći. Pokazalo se da su preduzeća u kojima su vlasnici i/ili rukovodioci žene mnogo rjeđe „preduzeća rasta“ nego ona u kojima muškarci imaju ključnu ulogu, i u društvima sa mnogo značajnijom preduzetničkom tradicijom nego što je Crna Gora.

L i t e r a t u r a

- Filipović, M. (2003), *Društvena moć žena u Crnoj Gori*, Podgorica: CID.
- Milić, A. (1994), *Žena, Politika, Porodica*, Beograd: Institut za političke studije.
- Lazić, M. (1994), *Sistem i slom*, Beograd: Filip Višnjić.
- Papić, Ž. (1997), *Polnost i kultura – telo i saznanje u sociološkoj antropologiji*, Biblioteka XX vek, Beograd: BIGZ.
- Pečujlić, M. (1980), *Univerzitet budućnosti*, Beograd: NIN-ove sveske.
- Bogdanović, M., Mimica, A. (2007), *Sociološki leksikon*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Vujačić, V. (1980), *Etnos Crnogorke*, Titograd: NIO Pobjeda.
- Ćeranić, G. (2013), *Sociološki aspekti preduzetništva*, doktorski rad, Nikšić: Filozofski fakultet.